

DE GEHEIMEN VAN HET VOGELS RINGEN

H.J. & H.S. Lichtenbeld

Laten we eerlijk zijn, ieder mens heeft wel iets van een jachtinstinct in zich. Dat zie je ook bij vogelaars terug. De één jaagt met verrekijker en telescoop, de ander met camera en telelens. En de ringer vangt vogels voor onderzoek.

Mag iedereen ringen?

Iemand die vogels wil ringen, heeft een vergunning nodig. En die krijg je niet zomaar. Voor een vergunning voor het ringen van zangvogels moet je een stage van minimaal drie jaar lopen bij een ervaren ringer of ringgroep. In die drie jaar moet de aspirant-ringer minimaal 250 vanguren ervaring opdoen. Er wordt gevangen met de kooi, het slagnet en het mistnet. Je moet de volledige ringprocedure bij minimaal 500 vogels zelfstandig uitvoeren. Dat betekent: de vogel uit het vangmiddel verwijderen, ringen, determineren, leeftijd en geslacht bepalen, zo nodig biometrische metingen uitvoeren, wegen, administreren en loslaten. En "last but not least" moeten er ook nog eens minstens 30 verschillende vogelsoorten door je handen zijn gegaan.

Ben je geslaagd voor het examen, dan mag je de in de vergunning omschreven handelingen zelfstandig uitvoeren. Er zijn verschillende vergunningen. Zo is er één voor het werken met mistnetten. Er bestaan ook vergunningen voor klapnetten, klepkooien en voor hen die op een vinkenbaan vangen. Ook het ringen van nestjongen wordt met een speciale vergunning gedaan. In de loop van de tijd krijg je steeds meer ervaring en een bepaalde routine. Maar de routine van iemand die 400 vogels per jaar vangt, is anders dan de routine van degene die er 5000 vangt. Hoe groot de routine ook is, er wordt van je verlangd dat je zorgvuldig te werk gaat en het welzijn van de vogels altijd vooropstelt.

Welke vangmiddelen heeft een ringer tot zijn beschikking?

Vroeger waren alleen vinkenbanen in gebruik, voornamelijk langs de kust. Op deze banen staan grote slagnetten die door jou - als vergunninghoudende ringer - worden bediend. Jij bepaalt het moment waarop de val of het slagnet dichtslaat. Tegenwoordig zijn er veel automatische vangmiddelen, waaronder vele soorten klapkooien en de Helgolandtrap. De laatste is een zeer omvangrijk bouwsel, dat op Texel in gebruik is. Daarnaast worden voornamelijk de in 1957 ingevoerde mistnetten gebruikt. Deze netten, van zeer dun nylongaren, bieden de mogelijkheid om veel zangertjes en steltlopers te vangen; iets wat vroeger niet of nauwelijks mogelijk was. Het zijn verticaal opgestelde netten van 2,5 m hoog die, indien goed geplaatst, vrijwel onzichtbaar zijn.

Een heel andere methode om vogels in handen te krijgen, is het zoeken van nesten en het controleren van nestkasten. Op die manier krijgen we de nog niet vliegvlugge vogels in handen. Nadeel van deze methode is dat we per nest exact moeten weten op welk tijdstip van welke dag, zonder verstoring van het broedsel, de jongen geringd kunnen worden. Het legsel moet dus van dag tot dag gevolgd worden en dat vraagt naast voorzichtigheid, veel tijd en ervaring. Het grote voor-

deel van deze methode is wel dat we exact de leeftijd van de vogels kennen. Dat geldt natuurlijk ook bij het ringen van jonge, nog niet vliegvlugge, weidevogels, sterns en meeuwen.

Waar en wanneer wordt geringd?

Voordat je met mistnetten mag en kan gaan werken, heb je een vangplek nodig. Daar is altijd schriftelijke toestemming van de grondeigenaar voor nodig. Als die is afgegeven, ga je op zoek naar geschikte opstelplaatsen voor netten. Daarvoor is kennis van het terrein en de daarin levende vogels onontbeerlijk. Natuurlijk klopt je eerste inschatting niet altijd en in de loop van de diverse vangsessies zul je wel eens met netten gaan schuiven. Het is daarom verstandig om de netten en de opstelplaatsen te nummeren. Die nummers worden vermeld op het ringformulier en zo kun je later nagaan welke netten goed vangen en welke niet.

Het is algemeen bekend dat vogels in de vroege ochtenduren het meest actief zijn. Het is dus zaak om voor die tijd je netten open (lees: klaar om te vangen) te hebben staan. Dat valt om de drommel niet mee. Het houdt in dat je de netten in het donker moet opzetten. Terreinkennis is op dat moment onontbeerlijk. Een hoofdclomp is handig, maar maakt lang niet alles zichtbaar. Het overkomt iedere ringer wel een keer: met de handen vol valt hij ongelooflijk hard op zijn gezicht. Hier spreekt iemand (H.S. Lichtenbeld) uit ervaring!

Een kleine bijkomstigheid van het vroeg opzetten van de netten is dat je nog vroeger je bed uit moet. In juni betekent dat, een beetje afhankelijk van de afstand naar de ringplek, om circa 3 uur. Je moet dus beschikken over de nodige discipline, vastberadenheid en energie om dit vol te houden.

Nou zult u misschien zeggen: waarom niet de avond van tevoren de netten opzetten? Dat mag niet, omdat het niet verstandig is je netten onbeheerd te laten staan. Ze kunnen worden gestolen en vervolgens voor illegale praktijken worden gebruikt. Het is ook verboden om netten zonder toezicht "open" te laten staan. Er kunnen vogels invliegen, die er niet op tijd uitgehaald worden. Het is absoluut een voorwaarde om minimaal ieder half uur je netten langs te gaan en de gevangen vogels er uit te halen. Het is wel fijn als er helpers zijn. Dan kan jij je concentreren op het ringen en meten van de vogels, terwijl de anderen de netten frequent controleren en leeghalen. Het werkt prettiger en het is gezelliger en veiliger.

Gevangen en wat dan?

Na het uithalen worden de vogels in een katoenen opbergzakje gedaan. Eén vogel per zakje. De vogel gaat naar de plek waar je al je attributen klaar hebt staan. Vaak is dat op een vaste plek, ergens in de buitenlucht. Met een overdekt onderkomen is het verantwoord om ook met "minder" weer te gaan vangen. Belangrijk is dat je bij neerslag met kortere tussenpozen de netten controleert, want in het net hangende vogels zijn dan erg kwetsbaar. Als ze op hun kop hangen, zijn ze niet meer "waterdicht". De regendruppels rollen niet meer van de veren af, maar komen juist tussen de veren tot op de huid van de vogel. Het gevolg kan snelle afkoeling zijn met alle nadelige gevolgen van dien.

De vogel wordt doorgaans geringd met een aluminium ring. Sommige soorten kunnen beter met roestvrij staal worden geringd om slijtage van de ring te voor-

komen. Denk daarbij aan soorten die met hun poten in modder en zout water lopen. En vergeet ook niet de soorten die heel oud kunnen worden. Op de ring staat naast "VT Arnhem Holland", een nummer. Hiermee heeft de vogel zijn unieke identiteit gekregen. Het is natuurlijk van belang de juiste ringmaat te gebruiken. Elke vogelsoort heeft een vaste ringmaat. Hierop komen we later terug.

Wingel van vrouwtje zwartkop wordt gemeten (20-8-2010, Molenpolder)
Renske Lichtenbeld

Determineren

Eenmaal geringd wordt de soort bepaald. Over het algemeen is dat geen probleem, maar soms is het lastig, bijvoorbeeld om het verschil tussen kleine karekiet en bosrietzanger te zien. Dan meet je andere kenmerken, zoals handpennen, snavelengte, snaveldikte, koplengte en staartlengte. Je beschikt over gidsen en tabellen als hulpmiddel om vervolgens met de bovenstaande gegevens en veerkenmerken tot de juiste soort te komen. Ook wordt bepaald of het een mannetje of vrouwtje is. Bij een seksueel actieve vogel kan je aan de vorm van de cloaca zien of het een vrouwtje is dan wel een mannetje. Vervolgens kijk je of de vogel jong is (1kj of 1ste kalenderjaar, dus dit jaar geboren) of ouder. Aan slijtage en minieme kleurverschillen kan je vaak het onderscheid zien. Vooral armpen- en handpendekveren geven belangrijke informatie.

Metten is weten

Na de determinatie verzamel je de biometrische gegevens: de vleugellengte van de maximaal gestrekte vleugel (zie foto), de lengte van P8 (de 3e handpen van buitenaf geteld), de tarsusdikte en de tarsuslengte (tarsus = poot beneden de

"knie"). Daarna blaas je de buikveren opzij. Heeft de betrokken vogel vet? De huid van de buik is doorschijnend. Vet heeft een gele kleur en die kan je - met het blote oog - meestal goed zien. Het vetgehalte wordt met code "0" voor geen vet tot en met code "5" voor flink vet geregistreerd. Tegelijk stel je vast of de vogel een broedvlek heeft. Vooral vrouwtjes hebben - als ze op de eieren broeden - een kale plek op de buik. De veren ontbreken. De huid is gerimpeld en geaderd. Met deze ongevederde (lees: naakte) buik kunnen de eieren en de jongen lekker warm worden gehouden.

Tot slot moet je de vogel wegen. Dit gebeurt door de vogel op de kop in een smal kokertje te schuiven dat op een digitale weegschaal staat. Na het wegen til je dat kokertje op en kan de vogel wegvliegen.

De totale procedure neemt circa drie minuten in beslag. Tijdens de werkzaamheden houd je het beestje scherp in de gaten. Als de vogel "wegdommelt" en dit gedrag herhaalt zich kort na elkaar, wordt de vogel onmiddellijk losgelaten. Het welzijn van de vogel staat altijd voorop! Ook hierom is het aan te bevelen om met minstens twee personen te zijn. Terwijl jij je met de procedure bezighoudt, kan één van de assistenten de administratie doen en een ander de netten controleren. Hoe efficiënter je werkt, hoe eerder de vogel weer kan worden losgelaten.

Waarom ringen?

Sinds de invoering van internationale projecten is het van belang om demografische gegevens te verzamelen. Dat zijn vooral gegevens over reproductie en overleving van Nederlandse broedvogels. Hoeveel jongen worden er grootgebracht, hoeveel gaan er dood, hoeveel overleven het eerste levensjaar, hoeveel oude, volwassen vogels overleven en hoe lang? Door ringonderzoeken als het CES (Constant Effort Site) worden belangrijke gegevens verzameld betreffende broedvogels. Zie voor nadere informatie over dit CES-onderzoek het artikel "Het ringen van vogels" in *de Kruisbek* jaargang 50 nr. 1 (2007).

Ten tweede wordt geringd om meer over de trek van vogels te weten te komen en zo een bijdrage te leveren aan (wetenschappelijk) onderzoek. In vroeger tijden en dat is niet eens zo lang geleden - lees het boek "De Wijsheid van Vogels" van Tim Birkhead er maar eens op na - dacht men dat boerenzwaluwen in de modder van de sloot overwinterden en dat de koekoek in het najaar veranderde in een sperwer. Op 24 mei 2011 was het op de kop af 100 jaar geleden dat de heer M.M. van Esveld in Nijkerk in een spreuwenstallage (zie foto) de eerste Nederlandse vogels (spreuwen) ringde. Nu 100 jaar en ruim 10 miljoen vogels verder is dat op vrijwel dezelfde locatie gevierd.

Door het ringen van vogels hebben we veel geleerd. We weten nu dat de boerenzwaluw in het najaar naar Afrika vertrekt. De meest verre terugmelding komt uit Zuid-Afrika. Dat is erg ver voor een vogeltje van circa 20 gram!! Van de meeste soorten weten we inmiddels hoe hun trekroutes ongeveer lopen. Maar met het veranderen van het klimaat veranderen waarschijnlijk ook de trekroutes van vogels. Die zijn overigens niet altijd hetzelfde. Zo heeft de rietzanger verschillende trekroutes in voor- en najaar. Daar weten we nog te weinig van. Het probleem van ringen is dat er van kleine vogels zeer weinig terugmeldingen komen, nog geen 1%. Zij zijn klein en Afrika is zo ontzettend groot. Ze vliegen over de enorme

zandbak die Sahara heet. De meeste vogeltjes die dood gaan, worden nooit gevonden. Daarom verdwijnen veel ringen.

Nieuwe onderzoeksmethoden

In onze moderne tijd is het mogelijk om vogels van een zender te voorzien. Kijk op www.werkgroepgrauwekiekendief.nl maar eens naar de resultaten van het volgen van de grauwe kiekendief. Een ander recent geval betreft een roerdomp. De zender gaf een melding uit Senegal terwijl iedereen dacht dat deze soort in de winter in Nederland bleef.

Voorjaar 2011 zijn 50 boerenzwaluwen voorzien van een geolocator. Dat is een soort knoopje met een chip erin. Dit is zo klein dat het met behulp van lijm ook bij kleinere vogels kan worden aangebracht. Het kan licht registreren. Met de mate van deze lichtregistratie kun je een grove plaatsbepaling doen. Op die manier kan je de vogel op zijn reis volgen. Bij deze methode heb je hetzelfde probleem als bij ringen: je moet de vogels wel terugvangen voordat je de op de chip opgeslagen gegevens kunt uitlezen. De verwachting is dat zo'n 20 van de 50 exemplaren kunnen worden teruggevangen. De vogels die overleven, komen vrijwel altijd terug naar de plek waar ze het jaar ervoor hebben gebroed of zijn geboren.

Recentelijk zijn in Engeland vijf koekoeken voorzien van een chip. Binnen een week bleken er al twee het Kanaal te zijn overgestoken en zich in Frankrijk te bevinden. De zendertechnieken leveren geweldige hoeveelheden gegevens op waar we veel van kunnen leren.

Spreeuwenstellage te Nijkerk (24 mei 2011) - Henk S. Lichtenbeld

Enkele getallen

Zoals eerder vermeld, is in 1911 de eerste vogel in Nederland geringd. Nu, anno 2011, dus exact 100 jaar later, zijn er ongeveer tien miljoen vogels geringd. Inmiddels zijn er ongeveer één miljoen terugmeldingen. De gegevens van zeven miljoen vogels vullen een enorme database. Drie miljoen, vooral wat oudere ringgegevens, wachten nog op digitale verwerking. Een gigantische klus!

Jaarlijks ringen we in Nederland ongeveer 270.000 vogels. Er is een duidelijk verschil tussen het terugmeldingspercentage van kleine en grote vogels. Grote vogels

worden relatief meer teruggemeld dan kleine. Voor sommige grote soorten is het terugmeldingspercentage 80%. Dat komt omdat grote vogels forsere ringen dragen waarvan de inscriptie met een telescoop is af te lezen. Ook worden grote vogels - ganzen en zwanen - met halsbanden gemerkt met daarop een duidelijk zichtbare letter- en/of cijfercombinatie. Deze manier van merken heeft als voordeel dat je de vogel niet opnieuw hoeft te vangen. Van de kokmeeuw zijn er de afgelopen eeuw 123.000 terugmeldingen verzameld. Eén kokmeeuw werd tijdens zijn leven 679 keer gezien!!

Het terugmeldingspercentage van kleine vogeltjes is bijzonder klein, minder dan 1%. Wil je over die soorten meer kennis krijgen en hun bewegingen volgen, dan moeten er nog veel geringd worden. Het is daarom van groot belang om in een project (zoals CES) te ringen. Je werkt jaar in jaar uit op exact dezelfde locatie met hetzelfde aantal netten in een vaste opstelling. Dat vergroot de kans op terugvangst en dus stijgt het terugmeldingspercentage van deze kleine vogels aanzienlijk. Een fitis, door ons geringd in 2004, werd met uitzondering van 2010, elk jaar teruggevangen. Dit vogeltje is een echte Afrikaganger. Met een maximaal gewicht van zo'n 10 gram is dat een prestatie van formaat.

Project Ring-MUS

In steden zijn veel vogels aanwezig, maar we weten er nog te weinig van. In 2011 is in Nederland een nieuw project gestart dat wordt gezien als aanvulling op het project MUS (Meetpunt Urbane Soorten). Bij het MUS-project wordt de vogelpopulatie van steden in kaart gebracht door middel van tellen. Met het nieuwe Ring-MUS project worden er twee keer per maand zes uur lang vogels geringd in tuinen, parken of groenstroken. Dit gebeurt in een vaste opstelling en het gehele jaar door. Op dit moment doen er 49 ringers aan dit project mee. Naast meer inzicht in stadsvogels is het ook een ideale manier om nieuwe ringers op te leiden. Dat is prettig, want nieuwe ringers zijn en blijven hard nodig.

EURING

Het Vogeltrekstation Arnhem (VT Arnhem) speelde een voortrekkersrol in het tot stand komen van internationale samenwerking. Dit leidde in 1963 tot het oprichten van "The European Union for Bird Ringing" EURING. Sinds de oprichting werd hard gewerkt om te komen tot een Europese gestandaardiseerde manier om gegevens vast te leggen. In 1966 werd een eerste afspraak, "The EURING Code Manual", van kracht.

EURING besloot ook om een centraal computerarchief voor ondermeer terugmeldingen in te stellen. In 1975 is de EURING Databank (EDB) ondergebracht bij het VT en werd beheerd door de Nederlandse Ringcentrale, zoals het Vogeltrekstation sinds 1988 wordt genoemd. In 2005 is dat beheer overgenomen door de BTO (British Trust for Ornithology) in Engeland. EURING is tevens betrokken bij de uitvoering van de standaardisering en uniformering van het CES-project. Ook speelt EURING een belangrijke rol bij het onderzoek naar bewegingen van de vogelstand in relatie tot de mogelijke overdracht en verspreiding van vogelgriep in Europa.

Er zijn in Nederland tal van ringers actief die door het verzamelen van speeksel- en/of bloedmonsters van gevangen vogels (o.a. eenden en ganzen) een bijdrage leveren aan dit belangrijke onderzoek.

Eigen onderzoek

Soms lijkt een ringmaat te ruim en dat kan betekenen dat de ring, als de vogel op de eieren zit, scheef aan de poot zit en op die manier de eieren beschadigt. Ook kan een vogel daardoor verstrikt raken in begroeiing. Als je maar genoeg meetgegevens hebt, is het mogelijk dat de ringcentrale besluit om een ringmaat aan te passen.

Vanuit het ringerswereldje kwamen berichten dat men vraagtekens had bij het gebruik van bepaalde vastgestelde ringmaten bij diverse vogelsoorten. In Europa worden overigens voor (te) veel soorten verschillende ringmaten gebruikt. Daarom is één van ons (H.S. Lichtenbeld) onlangs een onderzoek gestart om van een aantal zangvogelsoorten de pootdikte te meten. Zo kun je bepalen of de ringmaat die nu in Nederland wordt gebruikt, wel de juiste is. Gelukkig doet een flink aantal ringers in Nederland en zelfs in het buitenland aan dit onderzoek mee. De uitkomsten hiervan worden in een artikel samengevat en vervolgens aangeboden aan het Vogeltrekstation Arnhem.

De toekomst?

Inmiddels is de 21ste eeuw begonnen en de ontwikkelingen in technologie zijn amper bij te houden. Zenders voor vogels worden kleiner van formaat en lichter van gewicht. Op termijn zullen zenders ook wel goedkoper worden. Op dit moment zijn ze slechts geschikt voor kleinschalige projecten, want ze zijn te kostbaar voor toepassing op grote schaal. Ze leveren wel veel nieuwe gegevens op, in het bijzonder over trekroutes, de snelheid waarmee vogels zich verplaatsen, waar ze foerageren in hun wintergebieden en hoe ze weer terugkomen in hun broedgebieden. Deze kennis is bruikbaar om in Afrika en in gebieden die deze soorten tijdens hun reis aandoen, beschermingsmaatregelen te treffen! Het zegt echter niets over de conditie, het vetgehalte, de rui patronen en de broedsuccessen van vogels. Ook deze gegevens zijn uitermate belangrijk en daarom zal het "ouderwetse" ringwerk ook in de toekomst noodzakelijk blijven.

Dankwoord

Tot slot wil ik graag de redactie van *de Kruisbek* en Frank Sidler bedanken voor het "reviewen" en meedenken over de totstandkoming van dit artikel. Tevens wil ik Henk van der Jeugd, hoofd Vogeltrekstation, Centrum voor vogeltrek en demografie te Wageningen, bedanken voor zijn ideeën en gegevens over het CES-project.